

OROSZ LÁSZLÓ

MOZGÁSTÉR ÉS TÚLÉLÉSI STRATÉGIA. AZ ERDÉLYI SZÁSZOK NAGY-ROMÁNIÁBAN

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmány célkitűzése, hogy az erdélyi szászok érdekérvényesítő stratégiáját vázolja az I. világháborút követően létrejött Nagy-Románia keretein belül. A szászok magatartásának a nevezetes medgyesi nyilatkozatuk¹ (1919. január 8.) előtti és utáni szakaszai fontos tanulságokkal szolgálhatnak abban a tekintetben, hogy a többnemzetiségű Erdély román impérium alá kerülésével változott-e (s ha igen, mennyiben) a mindenkori államalkotó nemzet viszonyulása más etnikumú kisebbségeihez. Ám legalább ennyire tanulságos az is, hogy a trianoni traumát követően az erdélyi magyarság dacosan bénult politikai fellépésével szemben a németajkú közösség vitathatatlanul pragmatiku-

¹ Roth, Harald (1993): Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen” 1918/1919. Südostdeutsches Kulturwerk. München.; Roth Harald (1994): Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919–1933. Böhlau. Köln–Weimar–Wien. – A nyilatkozatot (magyar nyelven) közli: Cziráki Zsuzsanna (2006): Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet. Imedias. Kozármisleny. 199–201. old.

sabb közelítésmódja történelmi léptékben kifizetődőbb volt-e: rövidebb távon, illetve hosszabb perspektívában milyen utat, sorsot eredményezett?²

2. A szászok a román államban

A trianoni sokkból csak nehezen eszmélő magyarsággal ellentétben a döntésük kedvező hozadékát bebiztosítani kívánó szászok politikai aktivitása nyomban az impériumváltást követően kezdetét vette. 1919 tavaszán Nagyszebenben, az ősszel pedig Temesváron gyűltek össze Rudolf Brandsch³ vezetése alatt, hogy a többi romániai német településterülettel közös érdekképviseletet és közös választási programot dolgozzanak ki. E folyamat aztán elvezetett oda, hogy 1921 szeptemberében az új államhatárok között élő valamennyi német

-
- 2 A második világháború idején még negyedmillió erdélyi szász az 1944 ősztől megindult (előbb spontán, majd szervezett, a potsdami határozattal legitimált) migrációs folyamat – mint első ütem – nyomán tízezreket veszített a lélekszámából. A második ütemet Ceaușescu időszaka jelentette. Ekkor újabb százezres nagyságrendű volt a fogyatkozás, minthogy 1969-ben a „Kárpátok géniusza” olyan megállapodást kötött az akkori NSZK-val, mely a német nemzetiségű lakosság kivándorlásának folyamatos biztosítását irányozta elő (2007-es lezárással kalkulálva), mindezt úgy elrendezve, hogy Berlin fejenként 10 ezer márkát fizet a román államnak a kitelepülő németekért, akiket még arra is köteleztek, hogy odahagyott ingatlanjaikat – persze nyomott áron – a román államnak kényszerértékesítsék. A harmadik szakasz a diktátor bukásához vezető romániai forradalom után kezdődött, amikor is a még mindig 90 ezres szász közösségből (1991/92 folyamán) mintegy 75 ezren vándoroltak ki. Az ezredfordulóra (a szász evangélikus egyház adatai szerint) alig 14 ezer főre apadt, gyakorlatilag megszűnt a történelmi erdélyi szász etnikum. Mindezt akkor is kimondhatjuk, ha a visszafordíthatatlanul feloldódó közösség egyes ügyesen alkalmazkodó (ám ezzel együtt népi öntudatukat veszített) tagjait – gondoljunk a szebeni polgármesterből román államelnökké lett Klaus Johannisra – a román politikai élet, nyilván a kedvező ország-propaganda szempontjait sem feledve, ma már közéleti szerepvállaláshoz engedi.
- 3 Rudolf Brandsch (1880–1953) működése kapcsán lásd: Kessler, Karl (1969): Rudolf Brandsch. Ein südosstdeutscher Volksmann. Südosstdeutsches Kulturwerk. München.; Eisenburger, Eduard (1983): Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen. Dacia. Cluj-Napoca.; Schödl, Günther (1976/77): Rudolf Brandsch und die „südosstdeutsche” Minderheitenpolitik. Südosstdeutsches Archiv. 1976/1977. 121–143. old.

tömörítésére létrejött a Verband der Deutschen in Rumänien.⁴ A szervezet első elnöke a szász Brandsch lett (1931-ig), akit majd – egyfajta paritás jegyében – a bánáti svábokat képviselő Kaspar Muth⁵ követett a tisztségben; az a Muth, aki – ellentétben Brandsch felfogásával – a történeti magyar államterület integritása mellett a lehető legvégsőig kitartott, s a határmódosítás során a bánáti sváb közösség véleményét figyelmen kívül hagyó nagyhatalmi döntés ellen protestált.⁶ (E demokratikus karakterű szervezet, a Verband végét az fogja majd jelentetni, hogy az 1935-ös tisztújításkor többséget szerző nemzetiszocialisták átprofilírozzák és át is nevezik.)

Az országos szintű intézményesüléssel párhuzamosan az egyes településterületek lokális szervezkedése is formát öltött. 1919-ben az erdélyi szászok saját

-
- 4 Illyés Elemér (1981): *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*. Braumüller. Wien. 81. old.
- 5 Kaspar Muth (1876–1966) működése kapcsán lásd Rieß, Josef (Hrsg.) (1935): *Deutsches Volkswerden im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muths*. Ideal. Timisoara.; Petri, Anton Peter (1992): *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Th. Breit. Marquartstein. 1327–1328. old.; Valentin, Anton (1959): *Die Banater Schwaben. Kurzgefaßte Geschichte einer südostdeutschen Volksgruppe mit einem volkswissenschaftlichen Anhang*. Landsmannschaft der Banater Schwaben. München. 78–90. old.; Hockl, Nikolaus Hans (1940): *Das Deutsche Banat. Seine geschichtlich-politische Entwicklung und Aufgabe*. Anwander&Sohn. Temeschburg. 45–55. old.
- 6 E magatartás nem volt egyedülálló a leszakított országterület német nemzetiségű közösségei esetében. A szepesi szászok érzelmeit jól példázza, hogy tiltakozó gyűléseket szerveztek a cseh megszállás ellenében, annak alternatívájaként pedig – 1918. december 9-én – egy szepesi szász köztársaság kikiáltásával próbálkoztak, ami azonban meghiúsult a Felvidék területének csehek általi annektálásával. Vö. Schlereth, Ludmilla (1939): *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19*. Max Schick. München. 57. old.; A bánáti svábok is tartottak az impériumváltástól. Az 1918. november 3-án Temesváron megalakult Schwäbische Nationalrat a régi Magyarországhoz való ragaszkodásának adott hangot. A gyorsan változó körülmények hatására vezetőjük, Kaspar Muth 1918. december 8-án a terület hovatartozását eldöntő népszavazást követelt, illetve nemzeti autonómiát és a bácskai-bánáti sváblakta területek felosztásának tilalmát. [Vö. Rieß (1935) 46. old.] Muth – kezdetben – még az esküt is megtagadta a román alkotmányra, 1919 szeptemberében ezért Fogarasra internálták, ahonnan szabadulva 1920 májusában létrehozta a „Sváb Autonómiapártot”, amelyet képviselve még abban az évben beválasztották a román parlament képviselőházába, ahol aztán lojalitási nyilatkozatot kellett adnia. A 30-as évek közepéig a bánáti sváb, illetve az összromániai német közösség egyik vezéralakja volt.

érdekképviseleti szövet (Volksrat) hoztak létre,⁷ majd 1921-ben a bánáti svábok is így tettek,⁸ és hasonló intézmények alakultak Bukovinában (1918), Dobrudzsában (1924) és a szatmári sváb vidéken is (1926). Mindnyájuk ernyőszervezetként működött a már említett Verband, mely ily módon összefogta az 1930. évi romániai népszámlálás által kimutatott 238 ezres erdélyi szász, a 281 ezres bánáti és 22 ezres szatmári sváb, továbbá a 94 ezres bukovinai, a 81 ezres besszarábiai, a 12 ezres dobрудzsai, illetve a kb. 33 ezres egyéb városi (főképp bukaresti) német közösség – összességében mintegy 760 ezres – tömegét.⁹

Az alapvetően kisebbségvédelmi és kulturális kérdésekkel foglalkozó Verband mellett a kimondottan pártpolitikai és parlamenti tevékenységet – a hivatkozási alapként tekintett gyulafehérvári román proklamáció¹⁰ ígéreteit számon kérve – az 1920-ban alapított Német Párt (Deutsche Partei) látta el, kezdetben Brandsch, majd 1922-től Hans Otto Roth vezetésével. Az impériumváltás korai időszakában a német kisebbség legkülönbözőbb szervezeteiben és tisztségeiben minduntalan Rudolf Brandsch nevével találkozunk. Személyének előtérbe tolását nyilvánvalóan az indokolta, hogy ő a román fél szemében (is) komoly legitimációs tőkével rendelkezett: a „magyar elnyomás” elleni követke-

7 Elnöke a néprajzkutató Adolf Schullerus lett. A szervezet érdemi irányítását egy ún. Ötös Bizottság végezte. Részletesebben lásd: Roth (1993).

8 Az impériumváltást követően létrejött különböző habitusú és a kényszerű változásokhoz, a régi és az új államkerethez eltérően viszonyuló bánáti sváb politikai pártok (így az 1918 előtt nem túl sikeres Ungarländische Deutsche Volksparteinak a nemzeti ébredést a pángermán agitációval összekötő irányvonalát továbbvivő Deutsch-schwäbische Volkspartei, valamint a Muth-féle magyarbarát, majd inkább autonomista Schwäbische Autonomiepartei) 1921 márciusában – önfeloszlatásuk kimondását követően – egységbe tömörültek Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft néven. Elnökké Kaspar Muthot választották, aki tisztségét megőrizte azután is, hogy a szervezet – nevét megváltoztatva – 1923-ban Schwäbischer Volksrattá alakult. 1936-ban a vezetést Muthtól Josef Rieß vette át. Részletesebben lásd: Schüller, Stephan Olaf (2009): Für Glaube, Führer, Volk, Vateroder Mutterland? Die Kämpfe für die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918–1944). Lit. Berlin. 29–31. old.

9 Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. 5 Bände. (1953–1962). Bearb. von Theodor Schieder u.a. Bd. IV. Das Schicksal der Deutschen in Rumänien. Bundesministerium für Vertriebene. Bonn. [Újabb kiadása: Weltbild. Augsburg. 1994.] 16E. old.

10 Az együtt élő nemzetiségek egyenjogúságát hirdető 1918. december 1-i gyulafehérvári román proklamáció szövegét lásd: Romsics Ignác szerk. (2000): Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I–II. Osiris. Budapest. I. 70–71. old.

zetes harcosként tartották számon, kiváló kapcsolatokkal bírt a román politikai elit felé, s aligha vitatható tapasztalatai voltak a parlamenti politizálás terén, mivel nyolc évet (1910–1918 között) eltöltött már a magyar parlamentben. Emellett a nemzetközi kisebbségvédelem struktúrájában is kiemelkedő befolyású személyiségének számított: 1922–1931 között elnöke volt a saját (és az észtországi német Ewald Ammende) kezdeményezésére létesült Európai Német Népcsoportok Szövetségének,¹¹ valamint elnökségi tagja az 1925-ben alakult Európai Szervezett Nemzeti Kisebbségek Kongresszusának.¹² Ilyen háttérrel aligha csodálható, hogy Brandsch meghívást kapott a neves történész, Nicolae Iorga kormányába, ahol – majd pedig utóda, Vaida-Voevod kabinetjében is – úgymond „kisebbségügyi miniszterként”¹³ tevékenykedett (1931–1932).¹⁴

Rövid működése alapvetően ellenséges légkörben zajlott: mind a román politikai közvélemény (a kisebbségek látványos közéleti előretörését látva megbízásban), mind saját német közössége (érdekérvényesítő erejét hiányolva, a radikalizálódó szárny pedig a zsidó kisebbség felkarolását, állítólagos szabadkőműves kapcsolatait, s a nemzetiszocializmus iránti ellenségességét nehezményezve) ösztözet zúdított rá. E vélemények – az egymással ellentétes motivációik dacára is – egymást erősítették, ugyanakkor világos szimptomái voltak a román politikai élet 30-as évekbeli jobbra tolódásának,¹⁵ a szélsőséges hangok térnyerésének. Így Brandschot épp régi harcostársa, Maniu hagyta ki soron következő kormányából (átmenetileg betöltetlenül hagyva tárcáját), Vaida-Voevod pedig újabb kabinetjében már inkább egy román szakembert állított a kisebbségi ügyek élére. A kortársak számára is világos volt azonban,

11 A szervezet 1922 októberében alakult Bécsben (akkor még Európai Német Kisebbségek Bizottsága néven). Célja a német kisebbségek politikájának egymással és Németországgal való összehangolása. Vö. Tilkovszky Loránt (1989): Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest. 49–50. old.

12 Eiler Ferenc (1996): Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio. 1996/3. szám. 137–164. old.

13 Közkeletűen használt elnevezés; hivatalosan a kisebbségek ügyeiért felelős államtitkár volt.

14 Illyés (1981) 85. old.

15 A gazdasági világválsággal kezdetét vevő jobbratolódási folyamat kapcsán lásd: Palotás Emil (2003): Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris. Budapest. 379–396. old.; Szász Zoltán [1994]: A románok története. Bereményi. Budapest. 134–143. old.; Beer, Klaus P. (1983): Zur Entwicklung des Parteien- und Parlamentssysteme in Rumänien 1928–1933. Die Zeit des national-bäuerlichen Regierungen. Lang. Frankfurt–Bern.

hogyan Brandsch a fölerősödő kisebbségellenes hangulatnak esett áldozatul. Igazán meglepő inkább az volt, hogy saját nemzetisége is „ejtette” őt: nagyszebeni választóközrete sem jelölte már az 1933. decemberi választásokra.¹⁶

A 20-as évek derekától a romániai német politikai élet vitathatatlan irányítója (a szintén szász) Hans Otto Roth¹⁷ lett. Brandsch kiszorulásával és az impériumváltás idején tevékeny politikai szereplőknek az 1920/30-as évek fordulóján gyors egymásutánban bekövetkezett halálával (Wolff, Schullerus, illetve a szász evangélikus egyházat negyedszázadon át irányító Friedrich Teutsch püspök), avagy a közéletből történő kivonulásával (Korodi, Orendi-Hommenau) voltaképp Roth maradt a romániai német mozgalom látványosan apadó polgári demokratikus szárnyának egyedüli karizmatikus alakja. Brandsch igazi „ellenpólusaként” tekinthetünk rá, amit – hangsúlyozzuk – nem szabad a majd csak egy évtized múlva kiéleződő polgári kontra nemzetiszocialista irány pólus-ellentétéként értelmeznünk. Másról van szó: eltérő politikai karakterük leginkább temperamentumuk, egész lényük alapvető különbségében ragadható meg. Brandschot habitusa, szellemes riposztjai, humora és remek szónoki képessége népszerű, igazi társasági figurává tette. Míg Roth kevésbé színes egyéniség, nem túl meggyőző szónok, inkább remek háttérszakértő, sűrű emnenciás, mindazonáltal saját adottságai tudatában a taktika nagymestere volt. A politikai szélsőségekkel szemben álló, demokratikus alapállásuk ugyanakkor Brandsch esetében liberális és reformista, Rothnál pedig egyházas és konzervatív beállítottsággal párosult. Brandsch föléje emelkedett a szász (illetve tágabban: a magyarországi, majd romániai) perspektívának, s nemzetközi víziója volt, Roth inkább szülőföldjében gondolkodott, ritkán tekintett Bukaresten túl. Alapértékeikben és kisebbségpolitikai törekvéseik terén azonban inkább egyeztek, mint különböztek.¹⁸

16 Eisenburger (1979) 199–201. old.

17 Hans Otto Roth (1890–1953) működése kapcsán lásd: Popa, Klaus (2003): Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur. Der politische Nachlass von Hans Otto Roth 1919–1951. Lang. Frankfurt am Main.; Eisenburger, Eduard (1979): Volks- und Staatstreu – Hans Otto Roth. In: Eisenburger, Eduard (1979): Sie erkannten die Zeichen der Zeit. Rumäniendeutsche politische Zeit- und Lebensbilder aus zwei Jahrhunderten. Dacia. Cluj-Napoca. 205–226. old.; Beyer, Hans (1965): Rudolf Brandsch und Hans Otto Roth. Südostdeutsche Vierteljahresblätter. 1965/ 223–228. old.; Marchut Réka (2017): Hans Otto Roth feljegyzése a romániai németek és magyarok kapcsolatáról (1926). Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények. 2017. 451–467. old.

18 Eisenburger (1979) 206–207. old.

Roth alapvető újítása az volt, hogy a parlamenti érdekképviseletnek¹⁹ érzelmentes, a hagyományos prioritásokkal szakító, tisztán taktikai számításon nyugvó, következetes irányt adott. Ez az irány akár még a regáti körök markáns ellenpólusaként meghatározható erdélyi román politikai lobbival, vagyis a hagyományos partnerrel is kész volt dacolni, ha az önérdek úgy kívánta. Csakis ekként értelmezhető, hogy a Német Párt nem volt hajlandó követni a kézenfekvő szövetségesül kínálkozó Maniu Erdélyi Nemzeti Pártját a bukaresti parlament ellenzéki padsoraiba (ahonnét csekély hatékonysággal kiabálhatott volna a gyulafehérvári ígéretek megvalósításáért), hanem inkább, kihasználva a passzázselet, a mindenkori kormánypárthoz – az 1920-as években a kisebbségekhez oly barátságosan liberálisokhoz – csatlakozott, s kész volt felvállalni a parlamenti konjunktúralovag nem épp hízelgő bélyegét. Ebben Rothot nem is a szimpátia kivívása, inkább pragmatizmusának kamatoztathatósága vezette. Mindez aztán kőbe vésett stratégiává szilárdult: a román alkotmányos rendszer fennállásáig (az 1938-ban bevezetett királyi diktatúráig) a Romániához való lojalitás és az épp aktuális kormánnyal való együttműködés jelentette a német közösség politizálásának hivatalos vonulatát.

E politikai credo jegyében (a már számos tekintetben megváltozott viszonyokat jelentő 1937. decemberi parlamenti választás kivételével) a romániai németek nem is indultak önálló német pártlistával a szavazatokért, ehelyett a győzelemre leginkább esélyes kormánypárti listához csatlakoztak. Ezért aztán kompenzáció gyanánt rendszerint több parlamenti helyet kaptak, mint ami pusztán százalékosan megillette volna őket.²⁰ (1920–38 között a bukaresti parlament két házában mindenkor tagja volt német részről 7-11 képviselő és 2-4 szenátor.²¹) Ez már önmagában is sikernek számított. Ráadásul előzetesen mindig kicsikarták egy választási megállapodás aláírását is, melybe akkurátusan belefoglalták a németiség intézményeinek védelmezésére és fenntartására vonatkozó állami kötelezettségvállalást. Márpedig ennél többet aligha érhetek volna el a kor viszonyai között. Ez volt az oka annak, hogy a reménytelen ellenzékiesség és a sérelmi politizálás helyett (amire ugyanekkor a magyar közösség kárhozott) a németek egy erősebb érdekérvényesítési lehetőséggel kecsegtető utat választottak. És ez volt az oka annak is, hogy érdemben szóba sem kerülhetett a magyarsággal való politikai közösségvállalás. Tegyük félre most az események

19 A román pártpolitika kapcsán lásd: Balogh László (2001): Románia története. Aula. Budapest. 48–66. old.

20 A választási matematika kapcsán lásd: Eisenburger (1979) 212–213. old., illetve Szász [1994] 133. old.

21 Illyés (1981) 81. old.

kizárólag magyar szempontú megítélését: naivitás is lett volna elvárni tőlük, hogy kockára tegyék összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetüket.²²

Alapvetően kedvezőbb helyzetük persze nem jelentette azt, hogy ne szenvedtek volna el ők is súlyos kisebbségpolitikai sérelmeket. Őket is sújtotta a berendezkedő román közigazgatás által zsákmányként kezelt új országrész módszeres felprédálása, a földreform,²³ a kisebbségellenes oktatási reformok sora, a nem román egyházak fölött (a vallási tolerancia őshazájában) gyakorolt erős állami kontroll, stb.²⁴ S minthogy e sérelmek felpanaszolásában a romániai németiség egésze egységes állásponton volt, e téren valóban közös platformra került a magyar kisebbséggel, egymással egybehangzó érvrendszerrel protestálva a bukaresti parlamentben. Komoly visszhangot váltott ki például az az eset, amikor a román szenátusban Adolf Schullerus tetszetős érvekkel alátámasztott nemzeti követeléseket olvasott fel, s hallgatag román kollégáival csak a végén közölte, hogy ezek bizony az 1905-ös nagyszebeni román nemzeti kongresszus követelése, amiket aztán ők adtak elő a budapesti parlamentben.²⁵

A román kisebbségpolitika által kiváltott külső és a német közösség testületeinek kontraszelektált összetételéből fakadó belső feszültséggócok²⁶ a 30-as évekre beindítottak egyfajta erjedési, radikalizálódási folyamatot a romá-

22 Az együttműködés lehetősége tekintetében mindazonáltal (különösen már a 20-as évek vége felé) voltak kölcsönös tapogatózások. Lásd: Marchut Réka (2018): A romániai magyarok és németek együttműködési törekvései a választásokon az 1920-as években. *Kisebbségkutatás*. 2018/4. szám. 137–168. old., valamint Illyés (1981) 81. old.

23 A földreform korabeli szász megítéléséhez lásd: Klein, Gustav Adolf (1927): *Soziale und nationale Probleme der Agrarreform in Siebenbürgen*. Drotleff. Hermannstadt.; Klein, Wilhelm (1936/37): *Die Liquidierung des siebenbürgisch-sächsischen Nationalvermögens. Nation und Staat*. 1936/1937. 721–730. old.; A földreform erdélyi magyarok általi megítéléséről lásd: Marchut Réka (2015): *Az 1921. évi erdélyi agrárreform és annak magyar fogadtatása 1919–1922*. In: Varga Zsuzsanna–Pallai László szerk. (2015): *Föld – parasztság – agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében*. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala. Hajdúnánás. 113–133. old.

24 A nemzetiségellenes jogalkotás kapcsán lásd: Köpeczy Béla főszerk. (1986): *Erdély története I–III*. Akadémiai. Budapest. III. 1739–1752. old.; Wagner, Ernst (1985): *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Wort und Welt. Innsbruck. 71–75. old.; *Dokumentation* (1994) 17E–27E. old.; Cziráki (2006) 184–187. old.; Illyés (1981) 96–107, 179–184, 229–235. old.

25 Wagner (1985) 73. old.

26 Eisenburger (1979) 207–210. old.

niai németység soraiban. Mindezen folyamatok a kor általános európai jelenségei függvényében törvényszerűen vezettek el a másutt is tapasztalt kitörési ponthoz: a nemzetiszocialista eszmeiség a romániai németekhez is utat talált. A kormánnyal kötött megalázó kompromisszumokat felhánytorgató demagóg propagandát a Fritz Fabritius körül szerveződő ún. „megújulási mozgalom”²⁷ koordinálta, azzal a nem is titkolt céllal, hogy teljes irány- és generációváltást hajtsanak végre. Térnyerésük előbb az erdélyi szász testületekben zajlott le,²⁸ majd 1935 nyarán országos szinten is megtörtént az elitcsere, amikor Fabritiust választották a már említett Verband elnökévé, és az irányváltást a terminológiában is jelezni óhajtván, „népközösség” (Volksgemeinschaft) névre keresztelték a német ernyőszervezetet. A jobbrtolódást a németység konzervatív polgári erői, a szász Roth, a sváb Kaspar Muth, valamint az új szász evangélikus püspök, Viktor Glondys sikertelenül próbálták feltartóztatni.²⁹

Időközben azonban – örök történelmi tanulságként – a radikalizálódás folyamata túlszaladt a kezdeményezői által még uralni tudott mértéken, így a paradox módon immár „mérsékelt nemzetiszocialistákka” minősülő Fabritius-szárnynak hamarosan saját, még radikálisabb belső ellenzékével is harcba kellett bocsátkoznia. Utóbbiak (Alfred Bonfert és Waldemar Gust körül tömörülve) szakadást idéztek elő a megújulási mozgalom soraiban, és a szorult helyzetükben újra a „régí vezetés” felé közeledő „fabricianusokkal” szemben 1935-ben új szervezetet alapítottak (Romániai Német Néppárt). A 30-as évek második felében a romániai németek belső életét az irányvonal kisajátításáért vívott harc (az ún. Richtungsstreit) mérgezte, módot adva Berlin számára az egyre fokozódó nyomásyakorlásra.³⁰

Hitler végül kézi vezérreléssel teremtett rendet, 1938 őszén elrendelte a megbékélést és a szétszakadt német mozgalom újraegyesítését (Fabritius orszá-

27 Fabritius – taktikai okokból – többször is új néven szervezte újjá mozgalmát. Nevük 1932-től Nationalsozialistische Selbsthilfebewegung der Deutschen in Rumänien (NSDR). A szélsőjobb előretörésének gátat szabni igyekvő (később a Vaszgárda által meggyilkolt) Duca kormányának többszöri intésére 1934-ben névfinomítás következett: Nationale Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien (NEDR). Ám karaktere alapvetően nem módosult, így Duca – más fasiszta szerveződésekkel együtt – betiltotta.

28 Az erdélyi szász Volksrat új elnöke a Fabritius mozgalomának vezérkarához tartozó Otto Fritz Jickeli lett (1933).

29 Eisenburger (1979) 218. old.

30 Böhm, Johann (1999): Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933–1940. Lang. Frankfurt am Main.

gos vezető, Bonfert a helyettese lett). Nemsokára azonban az egész vezérkart elcsapta, és 1940 őszén egy feltétlen megbízható, csupán 28 éves SS-tiszt (Andreas Schmidt³¹) lett a II. bécsi döntést követően aláírt német–román jegyzőkönyv révén közjogi státuszt kapott romániai német népcsoport vezetője. (Schmidt megbízhatóságához csupán annyit, hogy apósa Gottlob Berger, az SS-Hauptamt főnöke, esküvői tanúja pedig maga Himmler volt.)

Egy egész korszak útkeresése és érdekérvényesítő stratégiája zárult le azzal, ahogyan az új „Volksgruppenführer” és a romániai németek frissen létrehozott Nemzetiszocialista Pártja szakított az addig követett önérdekű kisebbségi politizálással és immár szervilis módon kiszolgáltta Berlin igényeit; nagyban hozzájárulva ezzel a romániai németek világháború alatti és világháború utáni tragikus sorsához.³² A romániai németeknek – a térségben élő társaikhoz hasonlóan – jóvátételmentlen károkat okozott a még Hitler által 1939 őszén meghirdetett áttelepítési program, majd az SS-sorozások, s végül 1945 után a kollektív bűnösség jegyében lebonyolított megtorlás. Az erdélyi szászok, e hajdan virágzó közösség, mindezek következtében végérvényesen eltűnt a történelem süllyesztőjében.³³

31 Andreas Schmidt (1912–1948) működése kapcsán lásd: Milata, Paul (2005): Der Lebenslauf des „Volksgruppenführers” Andreas Schmidt. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. 2005. 70–76. old.

32 Milata, Paul (2007): Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu. Rumäniendeutsche in der Waffen-SS. Böhlau. Köln.

33 A közösség „gyászjelentésének” is tekinthető az erdélyi szász evangélikus egyház 1947-es – belső használatra szánt – jelentése, mely így fogalmaz: „Ha csoda nem történik, márpedig csodára nem számíthatunk, népünk halálra van ítélve. El fogunk párologni, akár egy csepp víz a forró kályhalapon.” Idézi: Hajdú Farkas-Zoltán (2006): Az „etnológiai csoda” vége. In: Hajdú Farkas-Zoltán szerk.: Telepes népség. Erdélyi szász olvasókönyv. Pallas-Akadémia. Csíkszereda. 5–10. old., 5. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Nyomtatott források

Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. 5 Bände. (1953–1962). Bearb. von Theodor Schieder u.a. Bd. IV. Das Schicksal der Deutschen in Rumänien. Bundesministerium für Vertriebene. Bonn. [Újabb kiadása: Weltbild. Augsburg. 1994.]

Feldolgozások

Balogh László (2001): Románia története. Aula. Budapest.

Beer, Klaus P. (1983): Zur Entwicklung des Parteien- und Parlamentssystems in Rumänien 1928–1933. Die Zeit des national-bäuerlichen Regierungen. Lang. Frankfurt–Bern.

Beyer, Hans (1965): Rudolf Brandsch und Hans Otto Roth. Südostdeutsche Vierteljahresblätter. 223–228. old.

Böhm, Johann (1999): Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933–1940. Lang. Frankfurt am Main.

Cziráki Zsuzsanna (2006): Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet. Imedias. Kozármisleny.

Eiler Ferenc (1996): Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio. 1996/3. szám. 137–164. old.

Eisenburger, Eduard (1979): Sie erkannten die Zeichen der Zeit. Rumäniendeutsche politische Zeit- und Lebensbilder aus zwei Jahrhunderten. Dacia. Cluj-Napoca.

Eisenburger, Eduard (1983): Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen. Dacia. Cluj-Napoca.

Hajdú Farkas-Zoltán (2006): Az „etnológiai csoda” vége. In: Hajdú-Farkas Zoltán szerk. (2006): Telepes népség. Erdélyi szász olvasókönyv. Pallas-Akadémia. Csíkszereda. 5–10. old.

Hockl, Nikolaus Hans (1940): Das Deutsche Banat. Seine geschichtlich-politische Entwicklung und Aufgabe. Anwender&Sohn. Temeschburg.

Illyés Elemér (1981): Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel. Braumüller. Wien.

Kessler, Karl (1969): Rudolf Brandsch. Ein südostdeutscher Volksmann. Südostdeutsches Kulturwerk. München.

Klein, Gustav Adolf (1927): Soziale und nationale Probleme der Agrarreform in Siebenbürgen. Drotleff. Hermannstadt.

Klein, Wilhelm (1936/37): Die Liquidierung des siebenbürgisch-sächsischen Nationalvermögens. Nation und Staat. 1936/1937. 721–730. old.

- Köpeczy Béla főszerk. (1986):** Erdély története I–III. Akadémiai. Budapest.
- Marchut Réka (2015):** Az 1921. évi erdélyi agrárreform és annak magyar fogadtatása 1919–1922. In: Varga Zsuzsanna – Pallai László szerk. (2015): Föld – parasztság – agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala. Hajdúnánás. 113–133. old.
- Marchut Réka (2017):** Hans Otto Roth feljegyzése a romániai németek és magyarok kapcsolatáról (1926). Lymbus – Magyarásztudományi Forrásközlemények. 2017. 451–467. old.
- Marchut Réka (2018):** A romániai magyarok és németek együttműködési törekvései a választásokon az 1920-as években. Kisebbségkutatás. 2018/4. szám. 137–168. old.
- Milata, Paul (2005):** Der Lebenslauf des „Volksgruppenführers“ Andreas Schmidt. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. 2005. 70–76. old.
- Milata, Paul (2007):** Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu. Rumäniendeutsche in der Waffen-SS. Böhlau. Köln.
- Orosz László (2021):** Az erdélyi szászok csatlakozása Nagy-Romániához: Medgyes, 1919. január 8. In: Gulyás László főszerk. (2021): A trianoni békediktátum története hét kötetben. II. kötet: A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutasításáig 1918–1920. (megjelenés előtt).
- Palotás Emil (2003):** Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris. Budapest.
- Petri, Anton Peter (1992):** Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums. Th. Breit. Marquartstein.
- Popa, Klaus (2003):** Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur. Der politische Nachlass von Hans Otto Roth 1919–1951. Lang. Frankfurt am Main.
- Rieß, Josef Hrsg. (1935):** Deutsches Volkswerden im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muths. Ideal. Timisoara.
- Romsics Ignác szerk. (2000):** Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I–II. Osiris. Budapest.
- Roth, Harald (1993):** Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen“ 1918/1919. Südostdeutsches Kulturwerk. München.
- Roth, Harald (1994):** Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919–1933. Böhlau. Köln–Weimar–Wien.
- Schlereth, Ludmilla (1939):** Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19. Max Schick. München.
- Schödl, Günther (1976/77):** Rudolf Brandsch und die „südostdeutsche“ Minderheitenpolitik. Südostdeutsches Archiv. 1976/1977. 121–143. old.

- Schüller, Stephan Olaf (2009):** Für Glaube, Führer, Volk, Vater- oder Mutterland? Die Kämpfe für die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918–1944). Lit. Berlin.
- Szász Zoltán [1994]:** A románok története. Bereményi. Budapest.
- Tilkovszky Loránt (1989):** Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest.
- Valentin, Anton (1959):** Die Banater Schwaben. Kurzgefaßte Geschichte einer südostdeutschen Volksgruppe mit einem volkskundlichen Anhang. Landsmannschaft der Banater Schwaben. München.
- Wagner, Ernst (1985):** Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Wort und Welt. Innsbruck.